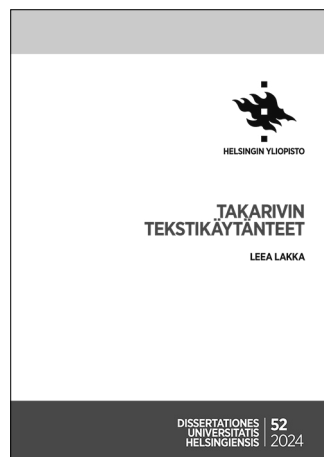

Tekstikäytänteet takarivissä

Leea Lakka

Teksti perustuu kirjoittajan väitöstilaisuuden lectio praecursoriaan Helsingin yliopistossa 15.3.2024. Vastaväittäjänä toimi professori Johanna Vaattovaara (Tampereen yliopisto).

Leea Lakka (2024) *Takarivin tekstikäytänteet*. Helsinki: Helsingin yliopisto. Dissertationes Universitatis Helsingiensis 52/2024.

Muutama vuosi sitten sain viettää kokonaisen kouluvuoden kahdessa yläkoulun yhdeksännessä luokassa. Elokuusta toukokuuhun notkuin alkuvuikon Västäräkin koulussa ja loppuvuikon Huuhkajan koulussa. Nimet ovat lempinimiä, sillä on salaisuus, mistä kouluista oikeasti on kyse.

Tällaisen notkumiseen perustuvan tutkimusmenetelmän nimi on etnografia. Etnografi oleilee pitkään tutkittavien parissa ja pyrkii katsomaan maailmaa niin kuin he sen näkevät. Etnografia tuottaa tutkijalle pitkäkestoisen kokovartalokokemuksen siitä, millaista arkea tutkittavat elävät, mitä he ajattelevat, mitä he arvostavat ja mikä heitä liikuttaa. (Atkinson ym. 2007.)

Millainen kokemus on käydä ysiluokka uudelleen kolmekymppisenä?

Yläkoulussa tuoksuu bensa, hajuvesi, hiki ja deodorantti. Joskus tupakka, toisinaan valkosipulipatonki, jonka joku on hakenut, kun ruokalan tarjonta on todettu kelvottomaksi.

Välillä on hirvittävä meteli, tuolit kirskuvat, reput kahisevat, paperia revitään, joku

kikattaa, yksi soittaa musiikkia kaverille. Muutama juttelee omia juttujaan nurkassa, opettaja puhuu. Välillä on hetkiä, jolloin kukaan ei puhu mitään.

Ysiluokassa on aika paljon tunteita. Nuoret ihastuvat, suuttuvat toisiinsa, sopivat ja lohduttavat. Vuoden mittaan minuakin suuttutti, nauratti, jännitti ja itketti.

Tämä kaikki on yhdeksännen luokan arkea, on tunteita ja tuoksua. Olin kiinnostunut ja innostunut siitä kaikesta, mutta kuten väitöskirjani otsikosta voi päätellä, menin kouluun tutkimaan ennen kaikkea lukemista ja kirjoittamista.

Tutkimuksellani halusin vastata kolmeen kysymykseen:

1. Miten takarivi toimii teksteillä?
2. Miksi nämä tekstikäytänteet ovat mielekkäitä?
3. Minne takarivin tekstikäytänteet johtavat?

Takarivi tarkoittaa tässä tutkimuksessa sitä oppilasjoukkoa, joka pitää kouluun etäisyyttä, pyrkii työskentelyssään taloudellisuuteen ja

suhtautuu kouluun ainakin epäillen, ehkä vastustaenkin. Nimitys tulee siitä, että jos nämä nuoret itse saavat valita, missä he istuvat, he vetäytyvät takariviin.

Kenttäpäivinä istuin koko koulupäivän oppilaiden joukossa, yleensä siellä takarivissä. Havainnoin sitä mitä näin, ja kirjoitin havaintoni muistiin: Juulia tuijottelee ulos, Ruusu nukkuu, Juho ryhtyy kirjoittamaan, Markus kopioi Juholta – ja niin edelleen.

Olin kiinnostunut kaikenlaisesta toiminnasta tekstien äärellä: toki lukemisesta ja kirjoittamisesta, mutta myös tavoista, joilla teksteistä keskustellaan sekä ennen kaikkea nuorten alttiudesta tarttua erilaisiin teksteihin, tavoista suhtautua niihin ja siitä, miten nuoret eri tekstejä arvottavat. Mitä luetaan mieluusti, mitä väkisin?

Alussa kuvaamani tunteet ja tuoksut eivät ole vain hupsu tausta kaikelle tekstien kanssa toimimiselle. Työni perustuu sosiokulttuuriin tekstitaitotutkimukseen (Barton 2007), ja sen mukaisesti ajattelen, että kaikki arkinen toiminta sekoittuu lukemiseen ja kirjoittamiseen – ja päinvastoin. Se, millaista arki on, määrää, mitä tulee luettua ja mitä ei.

Etnografinen havainnointini ei suinkaan rajautunut vain äidinkielen ja kirjallisuuden tunteihin. Istuin yhtä lailla kemian, fysiikan, uskonnon ja oppilaanohjauksen tunneilla, muutamia mainitakseni. Näissä kaikissa on tarjolla toimintaa tekstien äärellä: täytä moniste, lue kirjan kappale, selitä nämä käsitteet. Koulu käydään pitkälti lukemalla ja kirjoittamalla.

Tekemistäni havainnoista syntyi vastauksia tutkimuskysymyksiini. Äsken totesin kysyneeni, miten takarivi lukee ja kirjoittaa. Päädyin vastaamaan: Porukalla, helpolla, läpällä ja pakolla.

Porukka on koulussa alati läsnä. Vaikka koulussa periaatteessa kukin oppilas hoitaa itse omat suorituksensa, jotka opettaja yksitellen myös arvioi, tosiasiaa koulussa ollaan

koko ajan osa porukkaa. Lukeminen ja kirjoittaminen on näkyvää toimintaa, jota ei voi peitellä kavereilta.

Porukka vaikuttaa lukemiseen ja kirjoittamiseen monin tavoin. Se kontrolloi, ettei kukaan erehdy sykkimään liikaa, sillä silloin muutkin voivat joutua työhön. Toisaalta porukka myös tukee heikompia: useimmiten koulussa löytyy joku, jolta voi kopioida vastauksen tai ainakin tarkistaa, mitä kysyttiin.

Pyrkimys päästä helpolla kuuluu ihmisluonteeseen. Takarivi vie tämän kuitenkin muita pidemmälle. Helppoutteen voi pyrkiä monin tavoin: voi kirjoittaa ja lukea aina vähän vähemmän kuin pyydettiin, tarttua toimeen myöhemmin kuin odotettiin ja suhtautua tehtäviin läpällä, toisin kuin toivottiin.

Läppä leimaakin takarivin lukemista ja kirjoittamista. Se on huvittunutta ja ivailevaa puhetta, toimintaa ja suhtautumista tehtävien äärellä. Kun tehtävät tehdään läpällä, ne tehdään sinne päin, karnevalisoiden, ei ihan tosissaan. Syntyy tekstejä, joiden seassa on meemejä, kiroilua, tehtävän ohituksia ja ennen kaikkea niukkoja vastauksia, kun annettu aika on käytetty hupailuun.

Toki takarivikin välillä lukee ja kirjoittaa. Niitä tilanteita usein selittää pakko. Pakko voi tulla kotoa, esimerkiksi niin, että on painetta kerätä hyviä Wilma-merkintöjä kompensoimaan aiempaa töhöilyä.

Pakon voi asettaa myös opettaja: Opettajat elleillään osoittavat, milloin tehtävien tekeminen on mahdollista, milloin suositeltavaa, milloin täysin välttämätöntä. Näitä elkeitä oppilaat tulkitsevat, ja tätä tulkintaa nimitän pakkopääomaksi. Se tuntuu olevan keskeinen takariviä työhön sysivä tekijä. Jos opettajalla on runsaasti pakkopääomaa – eli jos hän edellyttää työskentelyä, on otteissaan napakka ja vaatimuksissaan luja, mutta on myös reilu ja lämmin – työskentelyä näyttää tapahtuvan kaikkein eniten. Ja ainakin on päinvastoin: jos

ei ole pakkoa, ei takarivi liikoja tartu koulun toivomaan toimeen.

Mutta miksi ihmeessä kaikki tämä tekstin väistely ja pakottaminen? Jos tutkimusta, kampanjoita ja julkista keskustelua on uskomisen, lukeminen on ihanaa ja valtavan tärkeää, se tarjoaa seikkailuja, kehittää empatiaa, kasvattaa sanavarastoa, suojaa syrjäytymiseltä - miksi takarivi lukee ja kirjoittaa niin happamasti?

Tähän kysymykseen vastaan väitöskirjan toisessa analyysiosassa. Koulupäivien juoksussa usein esiin tulleita selityksiä nuorten toiminnalle on kolme: ne liittyvät sukupuoleen, paikkaan ja siihen, että takarivin nuoret tähtäsivät ammatillisiin opintoihin.

Mitä sukupuoleen tulee, nojaan työssä hegemonisen maskuliinisuuden teorian ajatuksen siitä, että maskuliinisuuksia on erilaisia ja että ne ovat hierarkkisessa suhteessa toisiinsa. Sellainen maskuliinisuus, jota takarivissä arvostettiin, edellytti lukemisen karsastamista, koulun vastustamista ainakin jonkin verran sekä käytännöllisyyttä, joka usein hahmottui vastakkaiseksi koulun tarjoamalle paperinpyörityllylle.

Asuminen pienellä tai keskisuurella paikkakunnalla väritti nuorten käsitystä siitä, millainen heidän tulevaisuutensa on, minne se sijoittuu ja mikä siellä on tärkeää. Monet takarivin nuoret olivat ajatelleet jäädä kotipaikkakunnalleen. Tämä suunnitelma vaikutti siihen, millainen lukeminen ja kirjoittaminen näytti tarpeelliselta opetella. Miksi harjoitella hankalaa työhakemusta, jos kerran töitä saa marssimalla hallille?

Ja kolmanneksi orientoituminen ammatillisiin opintoihin muotoili sitä, millaisena peruskoulun tarjonta näyttäytyi. On kovin kohtuutonta ajatella, että 15-vuotiaat kävisivät koulua, jotta he jossakin epämääräisessä aikuisuudessa olisivat päteviä kansalaisia. Koulua käydään enemmän siksi, että niin nyt vain kuuluu tehdä, ettei kotona joudu liiriin

– ja jotta pääsee toivomiinsa opintoihin toiselle asteelle. Siinä missä lukioon tähtääminen on syy harjaantua lukijana ja kirjoittajana, ammatillisiin opintoihin aikominen ei ole.

Tämän miksi-kysymyksiin vastaavan osan havaintoja yhdistää muutama piirre. Ensinnäkin takarivin nuoret luottivat jatkuvuuteen. Heistä asiat menisivät parhain päin, jos ne jatkuisivat sellaisina kuin ennenkin. Etenkin isien nuoruudessa oli jotakin tarunhoitoista: jos saisi elää elämäänsä suunnilleen niin kuin faija, kaikki menisi hyvin.

Toisekseen lukemisen välttely liittyy hyödyn ja turhuuden väliseen jännitteeseen. Tiukka orientaatio ammatillisiin opintoihin ja paikalliset arvostukset ohjaavat nuoret tekemään hyödylliseksi katsomiaan asioita. Koulunkäynti turhauttaa, kun opetellaan sylinterin tilavuuden laskemista ja aistifysiologiaa – hyödyllisempään olisi opetella konkreettisia arkisia asioita.

Väitöstutkimukseni havainnot asettavat joitain lukutaidon parantamisesta käytyjä keskusteluja uuteen valoon. Vuonna 2018 PISA-tutkimus keskittyi lukutaitoon. Sen mukaan 63 % pojista lukee vain, jos on pakko. Keskeinen tästä johdettu päätelmä oli, että lukemisesta on tehtävä nykyistä kiinnostavampaa, jotta ei tarvitse lukea pakolla. (Leino ym. 2019.) Kiinnostavuutta on toivottu kouluun laajemminkin, niin koulun kehittämisen puheessa, opetussuunnitelman perusteissa kuin kouluvisioissakin. En kuitenkaan malta olla pohtimatta, millainen tavoite kiinnostus on peruskoulussa.

Otan tähän pohdintaan hieman vauhtia toisaalta. Luin vastikään Suomen kuvalehdestä Milka Valtasen artikkelin Tiktok-sovelluksesta ja sen kehittämisestä. Artikkelissa kuvataan logiikkaa, johon Tiktok perustuu. Valtanen kirjoittaa näin:

Idea oli, ettei ihmisten enää koskaan tarvitsisi lukea tai katsoa mitään tylsää. Jokaiselle olisi tarjolla pelkkiä kiinnostavia uutisia.

Tarvitsi vain tietää, mitä kukin halusi. Mitä he klikkasivat, lukivat tai jakoivat. Millaisia he olivat ja mihin ryhmään kuuluivat.

Tiktok ja sen kaltaiset sovellukset toimivat siis tällä logiikalla. Pelkästään kiinnostavia ja mieleyttäviä asioita, ei enää koskaan mitään tylsää.

Peruskoulu on yleissivistävä instituutio. Niinpä on sovittu, että sen tehtävä on opettaa asioita, joilla on itseisarvo, ei vain välinearvoa. Sen tavoite on opettaa tietoja ja taitoja laajasti sekä viisautta niiden käyttöön.

Ei varsinaisesti ole kuitenkaan niin, että ajan henki ja ihanteet auttaisivat koulua saavuttamaan tavoitteensa. Koulu pikemminkin koettaa pitää sivistyksen ihanteesta kiinni ajassa, jossa tylsyys ja turhuus yhä useammin väistävät kiinnostuksen ja hyödyn tieltä.

Jos myös oppivelvollisuuskoulua kehitetään niin, että se enenevässä määrin ottaa yleissivistävästä suunnasta askelia kohti yksilöllistä kiinnostavuutta, siis karrikoiden Tiktokin suuntaan, se itse asiassa vahvistaa oppilaiden taustoista juontuvia eroja. Jos kullekin annetaan kiinnostuksensa mukaan, lienee selvää, että yksille annetaan valtavasti kaikkea, toisille vain vähän.

Olen tehnyt tätä tutkimusta ajassa, jossa yhteiskuntamme eriytymiskehitys kiihtyy. Hyvinvointi ja pahoinvointi jakautuvat, aivan kuten jakautuvat myös työllisyys ja työttömyys, konservatiivisuus ja liberaalius, rikkaus ja köyhyys, terveys ja sairaus. Näiden muuttujien jatkoksi voi lisätä vielä yhden: myös lukutaito eriytyy.

Kun nyt katson taaksepäin, kaikki se, mitä takariviä tutkimalla olen oppinut, avaa näköaloja myös siihen, miten ja miksi lukutaidon heikkeneminen kietoutuu eriytymiskehitykseen.

Ensinnäkin takarivin järkeilyt lukemisen merkityksistä selittävät ja kuvittavat havainnot, joiden mukaan esimerkiksi kotitaustaan, sukupuoleen ja tulevaisuuden suunnitelmiin

liittyvät erot vaikuttavat karttuvaan lukutaitoon.

Toiseksi tutkimukseni todentaa sosiokulttuurisen tekstitaitotutkimuksen lähtöoletusta, jonka mukaan tavat, joilla tekstejä käytämme, ohjaavat myös sitä, miltä maailma näyttää.

Internetin algoritmit ohjaavat meitä erilaisten tekstien äärelle, mutta niin ohjaavat myös kotoa perityt ja kavereilta opitut alttiudet, se missä asumme, keiden kanssa liikkumme ja mistä puhumme. Takarivi on yksi tekijä, rakenne, joka ohjaa nuoria tietynlaisten tekstien äärelle, ja toisista pois. Maailma tarjoaa erilaisia tekstejä sille, joka on kiinnostunut mopoista kuin sille, joka on kiinnostunut puutarhanhoidosta. Erilaisten tekstien äärellä karttuu erilaisia lukutaitoja.

Lukutaidon eriytyminen on siis rakenteellinen ongelma. Jos rakenteellinen ongelma halutaan ratkaista, se yleensä kehoitetaan purkamaan. Pitäisikö koulun sitten purkaa takarivi? Pitäisikö takarivistä tulla pois? Ehkä pitäisi. Sillä eikö pitäisi olla niin, että koulussa ei olisi sellaista taskua, johon koulua vastustavat ja sitä epäilevät voivat melko rauhassa vetäytyä?

Ideatasolla tämä päätelmä on helppo tehdä. Samaan aikaan on niin, etten minäkään tiedä, miten se käytännössä tapahtuisi. Tutkimukseni osoittaa kyllä, että kun koulu onnistuu edellyttämään työskentelyä, tai toisin sanoen opettaja onnistuu asettamaan pakon, takarivi todella ryhtyy harjoittelemaan.

Ei kyse ole kuitenkaan mistään taikakeinosta: aina pelimerkit työskentelyn edellyttämiseen eivät riitä. Hetkellinen harjoittelun äärelle saattaminen ei myöskään poista perusongelmaa, sitä, miten osa oppilaista haluaa pitää etäisyyttä kouluun.

Yhden ratkaisun suunnan kuitenkin keksin. Erkaantuminen, eriytyminen, kuplautuminen, jakautuminen ja polarisaatio kuvaavat kaikki liikettä toisista pois päin. Haluan ajatella, että joukkomuotoinen oppivelvollisuuskoulu voi olla – ja on – instituutio, joka tuo

nuoria yhteen. Koululla on koulun keinot ja niiden avulla se voi saattaa nuoria samojen tekstien äärelle, puhumaan yhdessä siitä, mitä mikäkin merkitsee.

Näitä yhteisiä hetkiä vaalimalla takariviä on varmaankin mahdollista purkaa – tai ehkä ainakin hieman horjuttaa. Koulun taika tapahtuu, kun opettaja näyttää aamun uutisia ja kysyy, ymmärsittekö. Tai kun opettaja näyttää iltapäivälehden etusivua ja osoittaa, että kohu-uutinen kauhujen vuokralaisesta liittyy juuri opeteltuihin vuokralaisen oikeuksiin ja velvollisuuksiin. Ja niin edelleen.

Kolmas tutkimuskysymykseni kuului, minne takarivin tekstikäytännöt johtavat. Rehellisyyden nimissä parempi kysymys voisi olla, minne takarivin tekstikäytännöt ja *tavat, joilla me aikuiset niihin vastaamme*, johtavat. Ja nyt tarkoitan aikuisilla meitä ihan kaikkia: kotien, koulun, vapaa-ajan, tutkimuksen, päätöksenteon ja politiikan aikuisia.

Viimeiseksi kysynkin: Minne me annamme takarivin tekstikäytänteiden johtaa?

Lähteet

- Atkinson, Paul & Delamont, Sara & Coffey, Amanda & Lofland, John & Lofland Lyn H. (2007) *Handbook of Ethnography*. Lontoo: SAGE.
- Barton, David (2007) *Literacy: An introduction to the ecology of written language*. Malden: Blackwell Publishing.
- Leino, Kaisa & Ahonen, Arto & Hienonen, Ninja & Hiltunen, Jenna & Lintuvuori, Meri & Lähteinen, Suvi & Lämsä, Joni & Nissinen, Kari & Nissinen, Virva & Puhakka, Eija & Pulkkinen, Jonna & Raupuro, Juhani & Sirén, Marjo & Vainikainen, Mari-Pauliina & Vettenranta, Jouni (2019) *PISA 18 ensituloksia*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2019:40.
- Valtanen, Milka (7.3.2024) Koukussa. *Suomen kuvalehti*.